

ARTYKUŁY I STUDIA ŹRÓDŁOWE

Marcin A. Klemenski

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-8529-4762>

AUGUSTA KSIĘCIA SUŁKOWSKIEGO NIEUDANA LOKACJA MIASTA AUGUSTOWA KOŁO RYDZINY W 1784 ROKU ZARYS PROBLEMU I EDYCJA AKTU LOKACYJNEGO¹

AUGUST PRINCE OF SUŁKOWSKI'S UNSUCCESSFUL LOCATION OF AUGUSTOW TOWN NEAR RYDZYNA IN 1784 OUTLINE OF THE PROBLEM AND THE EDITION OF THE MUNICIPAL CHARTER

Abstract

The author discusses the charter of Augustow, issued by Prince August Sulkowski in 1784. On its basis he states that the location was to be situated on the grounds of Kłoda village. He also describes the range of privileges and responsibilities which were to be given to the residents of the newly located urban settlement. He also analyzes the causes of this ineffective location, which include both the considerable financial problems of the first Ordinate of Rydzyna and his untimely death, as well as the fact that in the 18th century there was no more room for a new town location in the Silesian - Greater Poland borderland. The article is accompanied by a source edition of the 1784 location deed.

Słowa kluczowe: August Sułkowski, Rydzyna, Augustowo, edycja źródłowa, lokacja miejska, pogranicze śląsko-wielkopolskie

Keywords: August Sulkowski, Rydzyna, Augustowo, source edition, city location, Silesian - Greater Poland borderland

Wstęp

Pogranicze śląsko-wielkopolskie należało w XVIII wieku do lepiej zurbanizowanych rejonów Wielkopolski. Bliskość granicy korzystnie wpływała na rozwój handlu i rzemiosła po obu jej stronach. Dzięki temu, oraz możliwościom i ambicjom posiadaczy dóbr ziemskich, zakładano tam liczne miasta prywatne.

¹ Za krytyczną lekturę roboczej wersji tego tekstu i uwagi dziękuję dr hab. Ewie Dankowskiej.

W średniowieczu na tym terenie funkcjonowały następujące miasta – królewska Wschowa, klasztorna Świąciechowa oraz prywatne: Osieczna, Rydzyna i Sarnowa². W okresie nowożytnym nastąpił swoisty „boom” lokacyjny, poczynszyszy od lokacji Leszna w 1547 roku, zaś w kolejnym stuleciu powstały: Nowe Miasto Wschowa (1633), Nowe Miasto Osieczna (1635), Bojanowo, Rawicz, (1638), Szlichtyngowa, Zaborowo (1644) oraz Bogusławowo (1663)³. Były to inicjatywy mniej lub bardziej udane, jednak znajdujemy również informacje o czterech lokacjach miejskich na tym pograniczu, które nie zakończyły się powodzeniem. Mowa tu o średniowiecznych Miastku i Krążkowie⁴ oraz XVIII-wiecznych Tworzjanowie i Augustowie⁵.

W niniejszym artykule zająłem się problemem lokacji miasta Augustowa przez księcia Augusta Sułkowskiego w 1784 roku. W literaturze kwestia ta była dotąd jedynie sygnalizowana. Informacje o tym przedsięwzięciu można znaleźć w pracach Leona Preibisza, Zofii Kulejewskiej-Topolskiej czy Andrzeja Wędzkiego⁶. Dodatkowo o tej lokacji wspomnieli autorzy biogramu Augusta

² Wschowa lokowana była między 1248 a 1273 rokiem, zob.: A. Nowakowski, *Wschowa i ziemia wschowska w dawnej Polsce (do roku 1793)*, Białystok 1994, s. 77–78. Świąciechowa lokowana została według fałszyfikatów w 1277 roku, jednak zdaniem Tomasza Jurka miasto założono między 1258 a 1302 rokiem, zob.: *idem*, *Świąciechowo*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* (dalej: *SHGWP*), cz. 5, Poznań 2011, s. 130. Osieczna otrzymała prawa miejskie przed rokiem 1393, wiemy, że przypuszczalnym założycielem miasta był Wojsław Gryżyński, zob.: K. Górską-Gołaską, *Osieczna*, [w:] *SHGWP*, cz. 3, s. 456. Rydzyna lokowana była około 1395 roku, zob.: T. Jurek, *Rydzyna*, [w:] *SGHWP*, cz. 4, s. 241. Sarnowa powstała z inicjatywy Małgorzaty i jej syna Jerzego de Duninów, którzy za zgodą króla Władysława Jagiełły lokowali w 1407 roku to miasto, zob.: K. Górską-Gołaską, *Sarnowa*, [w:] *SGHWP*, cz. 4, s. 316–317.

³ J. Topolski, *Leszno w latach 1547–1628*, [w:] *Historia Leszna*, red. J. Topolski, Leszno 1997, s. 52–59; A. Nowakowski, *Wschowa i ziemia wschowska...*, s. 82–84; M. Najgrakowski, *Miasta Polski do początku XXI wieku. Podstawowe informacje o datach założenia i likwidacji*, Warszawa 2009, s. 73–74. Akt lokacyjny Bogusławowa znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu, Akta m. Bojanowa, sygn. 53/4307/0/-/I/7.

⁴ Miastko tylko raz wspomniano w 1445 roku jako *oppidum*, w późniejszych źródłach wzmiankowane jest już jako wieś, zob.: K. Górską-Gołaską, *Miastko*, [w:] *SHGWP*, cz. 3, s. 110. Krążkowo rzekomo lokowane było w 1497 roku, zob.: P. Łachowski, *Wielkie plany, niespełnione nadzieje – majątek krzepielowski w rękach Schweinitzów i Kottwitzów*, [w:] *Rycerze – Szlachta – Ziemiaństwo. Szlachetnie urodzeni na ziemi wschowskiej i pograniczu wielkopolsko-śląskim*, red. P. Klint, M. Małkus, K. Szymańska, Leszno-Wschowa 2014, s. 71.

⁵ Problem lokacji Tworzjanowa omówił M.A. Klemenski, *Jana Tworzyńskiego nieudana próba lokacji miasta Tworzjanowa na ziemi wschowskiej w 1730 r. – zarys problemu i edycja źródełowa przywileju lokacyjnego*, [w:] *Niezrealizowane – Niefinalizowane – Niedokończzone*, red. A. Ści-bior, Kraków 2021, t. 2, s. 81–95. Monografia Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego,

⁶ L. Preibisz, *Zamek i klucz rydzynski*, Rydzyna 1938, s. 123; Z. Kulejewska-Topolska, *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku. Studium historyczno-prawne*, Poznań 1964, s. 16; A. Wędzki, *Leszno na tle specyfiki południowo-zachodniej Wielkopolski w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej (zarys problemu)*, [w:] *Leszno i Leszczyńscy. Sesja naukowa z okazji 450-lecia lokacji miasta Leszna*, red. A. Konior, Leszno 1997, s. 10.

Sułkowskiego w *Polskim Słowniku Biograficznym*, jednak podali przy tym błędne informacje, pisząc, że książę założył koło Rydzyny miasteczko Stanisławów, a nie – jak można wykazać źródłowo – Augustowo⁷.

Akt lokacyjny Augustowa z 1784 roku zachował się w przynajmniej dwóch egzemplarzach, gdyż został wydany drukiem – są one przechowywane w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu (sygn. 59194 III i 102323 III). Wiadomo, że znajdowały się one w archiwum ordynacji Sułkowskich w Rydzynie do 1909 roku, gdy na skutek upadku fideikomisu i braku męskich potomków ostatni ordynat rydzynski Antoni Ryszard Sułkowski ofiarował, dzięki staraniom Bolesława Erzepkiego, całość zbiorów rodu Bibliotece PTPN. Jan Baumgart napisał, że do Poznania pojechał wówczas cały wagon kolejowy archiwaliów⁸. Niestety, jeszcze w 1939 roku zbiory Sułkowskich nie były w pełni zinwentaryzowane i skatalogowane⁹. Wiadomo, że znajdowały się w ponad 800 pudłach, które spłonęły podczas walk o Poznań w styczniu i lutym 1945 roku. Wojnę przetrwało zaledwie kilka z nich, które obejmują korespondencję Sułkowskich¹⁰, przypadły natomiast materiały dotyczące spraw gospodarczych ordynacji. Można więc powiedzieć, że akt lokacyjny Augustowa zachował się cudem – dzięki temu wiemy o próbie takiej lokacji. Warto zwrócić uwagę na fakt, że historycy w swych badaniach odwoływali się do aktu, który jest przechowywany w Bibliotece PTPN. Zatem podjęcie analizy tego problemu i edycja aktu lokacyjnego wydają się być zasadne – w ten sposób wiedza o tym dokumencie stanie się powszechna.

August książę Sułkowski

Zanim przejdziemy do omówienia aktu lokacyjnego, warto zapoznać się z nietuzinkową postacią inicjatora lokacji, zwanego „wielkopolskim Cromwellem” – księciem Augustem Kazimierzem Sułkowskim, pierwszym ordynatem rydzynskim. Urodził się 15 listopada 1729 roku w Dreźnie jako najstarszy syn Aleksandra Józefa Sułkowskiego i Marii Anny Franciszki von Stein und Jettin-gen¹¹. Młody August Kazimierz pobierał nauki w Saksonii, a w 1748 roku podjął tradycyjną *Grand Tour* po Europie, gdzie miał okazję poznać władców austriackich i francuskich oraz papieża Benedykta XIV; odwiedził również Stanisława

⁷ D. Dukwicz, M. Zwierzykowski, *Sułkowski August h. Sulima (1729–1786)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 45, Warszawa-Kraków 2008, s. 551.

⁸ J. Baumgart, *Historia i zawartość archiwum książąt Sułkowskich*, „Roczniki Historyczne”, 15, 1939, 1, s. 116–119.

⁹ Tamże, s. 123.

¹⁰ Zawartość zachowanej spuścizny Sułkowskich przedstawiona została [w:] *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* (sygn. 1–1950), oprac. B. Olejniczak, J. Pietrowicz, Warszawa 2008, nr 1351–1385, 1547–1549, 1559.

¹¹ Zob. praca poświęcona Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu: A. Perłakowski, *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*, Kraków 2013.



1. Portret księcia Augusta Kazimierza Sułkowskiego
z orderem Orła Białego z około 1775 roku,
zaginiony w czasie II wojny światowej

Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 375

Leszczyńskiego w lotaryńskim Lunéville. Wspomagał swego ojca w sprawie zakupu w 1752 roku tzw. państwa bielskiego, które stało się wówczas księstwem bielskim. W 1762 roku, po śmierci Aleksandra Józefa, August Kazimierz odziedziczył dobra rydzyskie oraz został II księciem bielskim. Dwa lata później znajdował się wśród zwolenników elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego, dzięki czemu uzyskał godność pisarza wielkiego koronnego. Od tego czasu jego kariera polityczna nabrała rozpędu – zajmował stanowiska wojewody gnieźnieńskiego (1768–1775), marszałka Rady Nieustającej (1775–1776), wojewody kaliskiego (1775–1782), wojewody poznańskiego (1778–1786), generała lejtnanta wojsk koronnych (1782–1786); ponadto posiadał starostwa nowodworskie (od 1766 roku) i szczercowskie (od 1768 roku). Był również od 1773 roku członkiem Komisji Edukacji Narodowej. Książę Sułkowski utrzymywał bliskie relacje z rosyjskimi dyplomatami Nikołajem Repinem i Ottonem Magnusem von Stackelbergiem, wchodził w skład polskiej delegacji podpisującej w 1772 roku traktat rozbiorowy. Z tego powodu postać ta była często negatywnie oceniana w kwestii jej politycznej działalności.

Jeśli chodzi o sprawy gospodarcze, August Kazimierz po śmierci ojca odziedziczył księstwo bielskie, klucze: rydzyski i wijewski, starostwo nowodworskie, dobra w Saksonii, a także pewne warszawskie posiadłości jak Pałac

Kazimierzowski oraz jurydyki Bożydar i Kałęczyn. Dodatkowo w latach 1765 i 1772 odkupił od swych braci, Antoniego i Franciszka, klucze miejskogórecki, baszkowski, kobyliński i zduński, dzięki czemu scalił ojcowiznę. Kilka lat później, w 1776 roku, utworzył ordynację rydzynską, korzystając przy tym z rozwiązań prawnych, które nie były popularne w Rzeczypospolitej¹². Ordynacja była formą dziedzicznego majątku, która posiadała własny statut i została zabezpieczona przed rozdrobnieniem jej na mniejsze majątki. Dziedziczył najstarszy syn, zaś młodszy potomkowie otrzymywali pensje bądź gwarantowano im posagi (w przypadku córek) lub opłacenie wykształcenia (w przypadku synów)¹³.

August Sułkowski dbał o swą ordynację. Z jego inicjatywy w latach 1767–1779 przebudowano zamek rydzynski, a w 1772 roku w Rydzynie założono największy w Rzeczypospolitej magnacki teatr prywatny. Książę sprowadził do tego miasta pijarów, którzy prowadzili szkołę, ufundował również kościół ewangelicki¹⁴. W 1774 roku Sułkowski lokował pod Warszawą osadę Nowa Jerozolima, gdzie mogli osiedlać się i pracować Żydzi. Powodem takiej decyzji był fakt, że w tym czasie w Warszawie obowiązywał przywilej *de non tolerandis Judaeis*, który uniemożliwiał tej grupie etnicznej działalność w stolicy¹⁵. Jednak warszawskie władze miejskie doprowadziły do likwidacji tej osady w 1776 roku; jedyną pamiątką po niej są dzisiejsze Aleje Jerozolimskie¹⁶. Nie był to odosobniony gest Sułkowskiego wobec Żydów – w 1783 roku wydał przywilej zezwalający im na osadnictwo w Rydzynie i wybudowanie tam synagogi¹⁷.

Książę August Sułkowski z małżeństwa z Ludwiką Mniszchówną nie doczekał się potomstwa. Zmarł 7 stycznia 1786 roku w Warszawie i został pochowany w kościele św. Stanisława w Rydzynie¹⁸.

¹² Na terenie Rzeczypospolitej utworzono dziewięć ordynacji rodowych: jarosławską Jarosławskich (1470–1519), łożojską Tyszkiewiczów (1567–1603), ołycką, nieświeską i klecką Radziwiłłów (1586–1939), zamojską Zamoyskich (1589–1944), pińczowską Gonzaga-Myszkowskich i Wielopolskich (1601–1945), ostrogską Ostrogskich (1609–1766), ostrowską Chreptowiczów (1740–1775) i wreszcie rydzynską Sułkowskich (1775–1909). Oprócz tego w XIX wieku powstał cały szereg ordynacji rodowych. Zob.: A. Meleń, *Ordynacje w dawnej Polsce*, Lwów 1929.

¹³ K. Sójka-Zielińska, *Fideikomisy rodzinne w prawie pruskim (w XIX i na początku XX wieku)*, Warszawa 1962, s. 7; T. Zielińska, *Ordynacje w dawnej Polsce*, „Przegląd Historyczny”, 68, 1977, 1, s. 17–19.

¹⁴ O tych działaniach szerzej zob.: L. Preibisz, *Zamek i klucz rydzynski*.

¹⁵ Kwestia przywileju została omówiona [w:] M. Piechotka, K. Piechotka, *Oppidum Judaeorum. Żydzi w przestrzeni miejskiej dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 36–48.

¹⁶ K. Zienkowska, *Spór o Nową Jerozolimę*, „Kwartalnik Historyczny”, 93, 1986, 2, s. 352–376.

¹⁷ L. Preibisz, *Zamek i klucz rydzynski*, s. 116–117.

¹⁸ Informacje o Sułkowskim podaję na podstawie: J. Baumgart, *Bracia Sułkowscy. Część I: Pochodzenie i stosunki rodzinne*, „Rocznik Leszczyński”, 7, 1985, s. 61–98; *Bracia Sułkowscy. Część II: Młodość i wychowanie*, „Rocznik Leszczyński”, 8, 1987, s. 41–56; *Bracia Sułkowscy. Część III: Podróże w kraju i za granicą*, „Rocznik Leszczyński”, 9, 1989, s. 9–42; D. Dukwicz, M. Zwierzykowski, *Sułkowski August...*, s. 542–553; S. Borowiak, *Sprawa ordynacji rydzynskiej na tle walki o ziemię w Poznańskim na przełomie XIX i XX wieku*, Poznań 2008, s. 67–68.

Lokacja Augustowa

W celu rozwoju gospodarczego ordynacji rydzynskiej książę August Sułkowski postanowił lokować nowe miasto – Augustowo. 14 lutego 1784 roku wydał odpowiedni akt lokacyjny i kazał go ogłosić drukiem, aby w ten sposób rozpowszechnić informację o nowej lokacji miejskiej i zachęcić osadników do zamieszkania w Augustowie¹⁹. Niestety nie wiadomo, czy istniał inny związany z tym przedsięwzięciem dokument, przygotowany w bardziej uroczystej formie. Zniszczenie archiwaliów rydzynskich w 1945 roku nie pozwala tego udowodnić²⁰. Można jednak zaryzykować tezę, że ordynat nie starał się o potwierdzenie aktu w kancelarii królewskiej, ponieważ księgi *Sigillat*, przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, nie zawierają informacji o Augustowie.

Nazwa miasta z pewnością miała upamiętniać jego założyciela. Na podstawie analizy źródła można stwierdzić, jakie warunki i udogodnienia zaproponowano osadnikom. Przede wszystkim nadano im sześćioletnią wolniznę podatkową²¹, z wyłączeniem zwyczajowych podatków na rzecz Rzeczypospolitej; oferowano również zarówno egzempcję od sądownictwa magistrackiego, jak i utworzenie sądu dla kolonistów, jednak bez uwzględnienia włóczęgów (*Vagabonde*). Koloniści musieli posiadać listy dobrego urodzenia i co najmniej 100 dukatów w gotówce. Zapewniano im materiały budowlane lub gotowe budynki, które miano wznosić na koszt księcia. Jednak osadnicy musieli podpisywać umowy, na mocy których stopniowo zwracali należności za mieszkania. Jednocześnie Sułkowski zapewniał, że obejmie ich szczególną ochroną.

Przewidywano, że w Augustowie osiedlać się będą kupcy, drobni handlarze, wytwórcy sukna, wełny, jedwabiu oraz lnu, rzemieślnicy metalowi i spożywczy. Mieli więc stanowić zaplecze rzemieślnicze i handlowe dla ordynacji rydzynskiej.

Należy przy tym zwrócić uwagę, że Augustowo nazywane jest w źródle „Neustadt”, „nowym miastem”. Marek Słoń stwierdził, że w średniowieczu *Nova Civitas* czy też *Neustadt* miało dwojakie znaczenie. Po pierwsze – często, szczególnie w przypadku Rzeszy Niemieckiej, było to określenie nowej części miasta, po drugie – rzadziej w ten sposób nazywano lokacje nowych, odrębnych gmin miejskich²². Jednakże w przypadku Augustowa należy przypuszczać, że chodzi tu o utworzenie nowego ośrodka miejskiego – wskazuje na to lokalna praktyka, czyli lokacje Bogusławowa, Zaborowa czy Nowego

¹⁹ BPTPN, sygn. 59194 III, 102323 III.

²⁰ Należy tu wyrazić żal, że badacze tacy jak Jan Baumgart czy Leon Preibisz nie przygotowali opracowania na temat gospodarczych aspektów funkcjonowania ordynacji Sułkowskich, stąd też wiele interesujących informacji źródłowych, ledwo zasygnalizowanych w ich pracach, zostało bezpowrotnie utraconych w 1945 roku.

²¹ Z. Kulejewska-Topolska, *Nowe lokacje miejskie...*, s. 46, 143.

²² M. Słoń, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, Wrocław 2010, s. 20–25.

Miasta Wschowy. Powody zakładania nowej osady miejskiej w sąsiedztwie staro- go miasta były wielorakie: od zapewnienia zaplecza dla pobliskiej rezydencji monarszej, aż po próbę zintensyfikowania wymiany handlowej i rozwoju rzemiosła²³. Jednakże, jak wskazują dzieje takich aglomeracji, prędzej czy później dochodziło do wchłonięcia młodszej gminy miejskiej przez starszą. Ostatnim przykładem z naszego regionu jest *casus* wchłonięcia Zaborowa przez Leszno w 1977 roku.

Jak wspomniał Leon Preibisz w swej pracy o zamku rydzyskim, Augustowo miało zostać założone na południe od Rydzyny, na gruntach wsi Kłoda²⁴. Badacz ten sugerował się planem Ignacego Graffa z 1784 roku, gdzie zaznaczone są nowa droga i kolisty plac przy kościele w Kłodzie, który miał być przypuszczalnie rynkiem Augustowa²⁵. Jednak nie mamy materiałów źródłowych, abyśmy mogli stwierdzić, czy poza ogłoszeniem aktu lokacyjnego rozpoczęto jakieś prace związane z organizacją nowego ośrodka miejskiego. Przypuszczać należy, że lokacja nie została zrealizowana z powodu śmierci Augusta Sułkowskiego w styczniu 1786 roku, a także ze względu na wielkie długi, w jakie popadł pierwszy ordynat rydzyski w ostatnich latach swego życia²⁶. Jego następcy nie byli zainteresowani kontynuowaniem tego projektu z analogicznej przyczyny – również znajdowali się w ciągłych tarapatach finansowych²⁷.

Zakończenie

August Sułkowski ogłaszając akt lokacyjny Augustowa był świadom, że dzięki nowej osadzie miejskiej będzie miał możliwość uzyskania kolejnego źródła dochodów²⁸. Jako właściciel ordynacji rydzyskiej i największy w tym regionie posiadacz ziemski zapewne liczył na szczęśliwe sfinalizowanie sprawy. Jednakże kłopoty finansowe księcia – będące pokłosiem jego ambitnych planów (przebudowa zamku, fundacje kolegium pijarskiego czy zboru ewangelickiego w Rydzynie, itp.) – sprawiły, że nie zrealizował swojego zamiaru. Również szybka śmierć pomysłodawcy i problemy finansowe kolejnych ordynatów rydzyskich sprawiły, że miasto Augustowo nie powstało. Jest to znaczące, gdyż – jak pokazują przykłady Tworzyjanowa koło Szlichtyngowej

²³ Tamże, s. 427.

²⁴ L. Preibisz, *Zamek i klucz rydzyski*, s. 123. Na marginesie warto dodać, że autor wspomina o nowym przedmieściu, nie zaś o lokacji nowej osady miejskiej, jednak nie odwołuje się przy tym do innych źródeł.

²⁵ Tamże. O nieistniejącym obecnie kościele Nawiedzenia NMP w Kłodzie zob.: M.A. Klemenski, *Zanikłe kościoły powiatu leszczyńskiego*, „Rocznik Leszczyński”, 18, 2018, s. 48–49.

²⁶ S. Borowiak, *Sprawa ordynacji...*, s. 53.

²⁷ Tamże, s. 68–70.

²⁸ J. Topolski, *Model gospodarczy Wielkopolski w XVIII wieku. Przykład regionu rozwijającego się*, [w:] *Gospodarka polska a europejska w XVI–XVIII wieku*, Poznań 1977, s. 267–282.

(lokowanego w 1730 roku) i omawianego Augustowa²⁹ – w wieku XVIII na pograniczu śląsko-wielkopolskim nie było już miejsca na nowe osady miejskie. Starsze miasta, jak Leszno, Wschowa czy założone w XVII wieku Rawicz i Bojanowo, były już okrzepłe i całkowicie zaspokajały ekonomiczne potrzeby zarówno okolicy, jak i swoich właścicieli. Omawiany problem pokazuje też, jak wiele jeszcze można znaleźć ciekawych tematów związanych z pograniczem śląsko-wielkopolskim, które mogłyby stać się przedmiotem badań.

Warto na koniec dodać, że nazwę planowanego miasta Augustowa nosi niewielka, bo licząca około 70 mieszkańców, wieś znajdująca się pomiędzy Kłodą a Kaczkowem w gminie Rydzyna.

Edycja aktu lokacyjnego

Miejscowość nieznana, 14 lutego 1784 r.

August Sulkowski, książę bielski i wojewoda poznański, nadaje akt lokacyjny miasta Augustowo, które ma być położone naprzeciw miasta Rydzyny.

Oryg.: Poznań, Biblioteka PTPN, sygn. 59194 III; 102323 III. Papier o wym. 36 × 22,5 cm, jednostronny druk.

Wir August, des heil. Röm. Reichs Fürst und Ordinat Sulkowski, Herzog zu Bielitz, Woywode von Posen, Thro Römisch. Kayserl. Königl. Apostolischen Majestät wirklich Geheim der Staats=Rath und Cämmerer, General=Lieutenant der Infanterie, und Chef eines Regiment zu Futz, in Diensten Sr. Königl. Majestät, und der Durchlauchtigsten Republique von Polen, Staroste zu Neuhoef, Grafen zu Reissen, Zduny etc. etc. des Königl. Polnischen weissen Adlers=und St. Stanislai³⁰; wie auch der Russisch=Kaiserl. St. Andrea=und St. Alexander=Newski Ordens Ritter³¹, des Maltheser=Ordens Groß Creutz³².

²⁹ M. A. Klemenski, *Jana Tworzyńskiego...*, s. 88–89.

³⁰ Order Orła Białego (ustanowiony w 1705 roku) i Order św. Stanisława (wprowadzony w 1765 roku) były najwyższymi odznaczeniami w I Rzeczypospolitej; zob. M. Męclewska, *Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego 1705-2008*, Warszawa 2008, s. 137; S. Łoza, *Kawalerowie Orderu Świętego Stanisława 1765-1813*, Warszawa 1925.

³¹ Order św. Andrzeja (ustanowiony w 1698 roku) i Order św. Aleksandra Newskiego (ustanowiony w 1710 roku) były najwyższymi orderami nadawanymi przez carów z dynastii Romanowów; zob. W. Jakubowski, *Ordery i medale Rosji*, Toruń 1993, s. 15, s. 193–194.

³² Wielki Krzyż Zakonu Maltańskiego – August Sulkowski założył komandorię rodową Zakonu Maltańskiego na dobrach Baszkowskich w 1775 roku, dzięki temu miał przywilej noszenia tego krzyża; zob.: D. Dukwicz, M. Zwierzykowski, *Sulkowski August...*, s. 547.

Beständig darauf bedacht, nicht nur den Wohlstand Unserer auf der Ordination befindlichen Städte, Reissen³³, Gorichen³⁴, Kobylin³⁵, Zduny³⁶, Szulmierzyc³⁷ und Adelnau³⁸, zuerhalten und zuverbessern, sondern auch derselben Anzahl noch mit einer bey Unserer Residenz=Stadt Reissen anzulegenden Neustadt unser der Namen Augustowo, zu vermehren; Machen Wir zu diesen heilsamem Absichten durch den Druck allen und jeden, so daran gelegen, bekannt:

Wie Wir gesonnen, zu besserer Aufnahme, Bevölkerung und Verschönerung dieser Unserer Residenz, allerley Kauf=und Handels=Leute, desgleichen allerley Fabricanten, an Tüchern, wollenen und seidnen auch leinenen Zeugen, nicht weniger Alle Gold= Silber=Kupfer=und Eisen=Arbeiter in dieser anzulegenden Neustadt unter Unsern ganz vorzüglichen Schutz zu nehmen, und Ihnen die ausnehmendsten und ihren Nahrungs=Zweigen die angemessensten Rechte und Privilegien, auch alle dahin abzweckende nöthige Ermunterungen zu ertheilen, worunter hauptsächlich gehören: 1. Eine sechsjährige Freyheit von allen Abgaben, die mätzigen Republic=Gaben ausgenommen, nach deren Verlauf man nicht mehr von Ihnen verlangen wird, als man mit Ihnen bey ihrem Eintritt conveniret. 2. Eine Exemption von aller magistratualischen Jurisdiction da man Ihnen ein eignes Colonisten-Directorium nebst einem Dicasterio aus ihrem Mittel verordnen wird. – Jedennoch schlietzen wir hiervon alle Vagabonde aus, und werden nur diejenigen annehmen, die auser Zeugnissen ihres guten Lebenswandels, wenigstens mit einem baaren Vermögen von 100 Ducaten versehen sind. Dagegen sie sowohl mit Vorschutz an Bau=Materialien, oder auch fertigen Gebäuden, die vor sie gebauet werden, und woran Sie den Vorschutz alsdenn successive nach Convention restituiren werden, versorget werden sollen. – Zum Besten der bereits erbauten Städte aber machen Wir bekannt: Daß auch darinn alle Colonisten angenehm, und untereinem particulairn Directorio, Unsers besondern Schutzes genietzen sollen.

³³ Rydzyna – miasto założone w 1409 roku, siedziba ordynacji rydzynskiej, własność Sułkowskich od 1738 roku; za: S. Borowiak, *Sprawa ordynacji...*, s. 49.

³⁴ Miejska Górka – miasto założone około 1406 roku, centrum dóbr klucza miejskogóreckiego, od 1738 roku własność Sułkowskich; za: tamże, s. 49.

³⁵ Kobylin – August Sułkowski odkupił miasto od swego brata Aleksandra w 1772 roku; zob.: D. Dukwicz, M. Zwierzykowski, *Sułkowski August...*, s. 551.

³⁶ Zduny – miasto lokowane w 1267 roku, w latach 1738–1791 własność Sułkowskich. W 1772 roku August Sułkowski scalił 3 miasta – Zduny Polskie, Zduny Niemieckie i Sieniutowo – w jedno: Zduny. Centrum dóbr klucza zduńskiego, za: T. Jurek, *Właściciele rezydencji*, [w:] T. Jurek, R. Grygiel, *Zduny. Późnośredniowieczne i nowożytnie rezydencje właścicieli miasta*, Łódź 1999, s. 243–279.

³⁷ Sulmierzyce – miasto założone w 1457 roku, od 1738 roku w dobrach Sułkowskich; zob.: S. Borowiak, *Sprawa ordynacji...*, s. 49.

³⁸ Odolanów – miasto lokowane około 1393 roku, od 1738 roku w dobrach Sułkowskich; zob.: tamże, s. 49.

Zuletzt wollen Wir auch ein besonderes und ganz genaues Augenmerk auf die bereits in Unsern Städten etablirte Fabriquen und Comercia werfen, und für derselben Erhaltung und Vermehrung, so gnädigt als gerechtest Vorsorge durch ein besonders Comerz=Directorium tragen lassen.

Gegeben den 14 Febr. 1784.

August Fürst von Sulkowski,
Herzog zu Bielitz, Woywode von Posen